

HRVATSKI BARKARIOLI I GONDOLIJERI U MLECIMA TIJEKOM PROŠLOSTI

Lovorka ČORALIĆ
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK 949.75:945.0"15-16"
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 3. III. 1998.

Na osnovi izvorne grade iz Državnog arhiva u Mlecima (oporuke) prikazuju se temeljne sastavnice života i djelovanja hrvatskih brodara u Mlecima tijekom prošlosti. Prikazan je način njihova bilježenja u vrelima, tijek i učestalost useljavanja, podrijetlo, mjesta stanovanja i djelovanja, svakodnevni život i odnosi s vjerskim ustanovama u Mlecima.

Od najranije povijesti do današnjega vremena nezamjenjivu ulogu u svakodnevnom prometovanju uzduž mletačkih kanala i lagune imale su barke i gondole. U mletačkim vrelima najstariji tipovi manjih plovila nazivani su *sceole*, da bi se s vremenom ustalio uobičajen i kod nas prepoznatljiv naziv *barche*. Naziv kojim se najčešće označavaju manja plovila uzduž mletačkih kanala te koji je i do danas ostao gotovo u nepromjenjenoj uporabi je gondola - elegantna, dugačka, uska i plosnata barka s ukrašenim metalnim kljunom na pramcu te (katkada) s natkrivenim mjestom ili baldahinom u središtu. Gondola se u pravilu pokreće samo jednim veslom, a veslač - gondolijer ili barkariol - redovito stoji na krmi. Kako bi se olakšalo veslanje i upravljanje gondolom, trup barke je asimetričan. Barke i gondole poglavito su bile namijenjene prijevozu putnika, a mjesta njihova djelovanja bila su strogo određena smještajem na frekventna mjesta prijelaza (*traghetti*) između dviju obala ili kanala. Najstariji prijelazi uzduž mletačkih kanala ponajprije su bili vezani uz lijevu ili desnu obalu glavne mletačke razdjelnice - Canala Grande. Prema jednom zapisu iz 1578. godine vodeći i najčešće korišteni mletački prijelazi bili su smješteni na sljedećim lokacijama (prema imenima obližnjih župa, palača ili ulica): S. Lucia, S. Geremia, S. Canciano, S. Marcuola, S. Stae, S. Felice, S. Sofia, S. Benedetto, S. Tomà, S. Barnaba, S. Maria Zobenigo, Pietà, S. Gregorio, Cà Mosto i Cà Dolfìn kraj mosta Rialto, Fondaco della Farina, Ponte della Paglia na Riva degli Schiavoni te na mjestima prozvanim *dei Camerlenghi* i *delle Colonne di S. Marco*. Osim spomenutih, izvan gradske jezgre nalazili su se prijelazi na otocima Giudecca, Lido, Murano i Chioggia te u Mestrama. Tijekom prošlih stoljeća

neki su od spomenutih prijelaza iščezavali ili se stapali sa susjednima, a nerijetko su - poradi izvršenih regulacija kanala ili stvaranja novih prometnih čvorišta u pojedinim gradskim četvrtima - posebnim odredbama državnih magistratura osnovani novi prijelazi i uspostavljanje brodarske postaje.

Na prijelazima su službu prijevoznika vršili vlasnici manjih plovila - brodari (barkarioli, gondolijeri)¹. U mletačkim se vrelima često spominju zbirnom oznakom *fratelli di tragheto* te su prema mjestu svoga djelovanja udruženi u bratovštine (*fragle di tragheto*). Sve mjesne bratovštine brodara činile su jedinstvenu bratimsku udrugu - *Fraglia dei barca-rola*. Svaka bratovština imala je vlastitu upravu na čelu s predstojnikom (gastaldom) koji je članove udruge zastupao pred nadležnim državnim magistraturama. Iako su bratovštine brodara nastojale svoje pravilnike (mariegole ili matrikule) uskladiti prema vlastitim potrebama, važnost njihove službe za mletačko svakodnevlje bila je isuviše velika te je uplitanje državnih službi u njihov rad bilo redovito tijekom svih stoljeća. Za brodare je od posebnoga značaja bilo stjecanje tzv. *libertà di tragheto* - prava na zakup i uporabu određenog mjesta (prijelaza) za vršenje prijevozničke službe. Poradi visoke cijene kojom se stjecalo pravo na uporabu brodarskog prijelaza, nerijetko su ga kupovali mletački plemići i bogatiji građani te potom davali u podzakup brodarima ili njihovim udrugama.

Godine 1530., nakon višegodišnjih dogovora između brodarskih bratovština i državnih vlasti, usklađena su pravila po kojima je pravo na vršenje brodarske službe na prijelazima mogla steći svaka osoba koja ima najmanje 30 godina, uz obvezu da tijekom iduće 3 do 4 godine odradi probnu službu na posebno određenom prijelazu. Zanimljivo je da su pravo na *libertà di tragheto* mogle nasljedstvom stjecati žene i djeca, ali su ga redovito morale davati u podzakup drugom brodaru, u pravilu članu mjesne brodarske bratovštine. Svaki je brodar-prijevoznik mogao na prijelazu imati samo jedno mjesto (*stazio*) za svoju barku te jednom stečeno pravo uporabe nije mogao bez prethodne suglasnosti nadležnih magistratura založiti, prodati ili dati u podnajam. Strogo se nastojalo spriječiti svako neloyalno suparništvo, bespravno zauzimanje tuđih prijelaza i postaja, ometanje rada drugih brodara i suprotstavljanje odredbama propisanim u statutima udruga. Brodari nikako nisu smjeli odbijati vršenje službe prijevoza, ali - jednako tako - niti ukrcavati i ploviti s većim brojem putnika ili količinom robe iznad propisane. Tijekom obnašanja službe na prijelazima nisu mogli djelovati na drugim mjestima niti svoju barku koristiti u druge svrhe. Budući da su gondole s vremenom postale isuviše raskošne, državna magistratura *Provveditori alle Pompe* je odredbom iz 1584. godine zabranila uporabu gondola koje su "oslikane, pozlaćene i urešene raznim drugim ukrasima". Tada je uvedeno i jedinstveno ruho (umjesto dotadašnjeg raznolikog i često vrlo skupocjenog) za sve mletačke gondolijere. Ukrasi na gondoli postupno su iščezavali ili doživljavali razne preinake, a namjesto skupocjenog sukna unutrašnjost plovila podstavljala se suknom od crne raše. Novčani iznos koji su plaćali korisnici brodarskih usluga bio je neznatan i u vrelima je nazivan *un bagatino* ili *un quartarolo*.

¹ U mletačkim se vrelima brodari-prijevoznici nazivaju sljedećim imenima: *barcarol*, *barcaruolo*, *barcarolo*, *barcaiuolo*, *navicellario*, *gondoliere*. U tekstu ću poradi jasnoće kao hrvatsku riječ za ovo zanimanje koristiti oznaku brodari.

Nemali broj mletačkih prijelaza sačuvao se do najnovijeg vremena (posebice oni uz lijevu i desnu obalu Canala Grande), zadržavajući svoju osnovnu namjenu i način djelovanja. Gondole i gondolijeri s vremenom su postali zaštitni znak grada na lagunama, a svojim gotovo nepromijenjenim izgledom i živopisnim pojavama gondolijera prizivaju u sjećanje drevna stoljeća moći i slave Prejasne Republike².

U ovom radu pokušat ću, na osnovi izvornog gradiva (poglavito fonda bilježničkih oporuka - *Notarile testamenti*, dalje: NT) iz mletačkoga Državnog arhiva (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV) prikazati život i djelovanje hrvatskih barkariola i gondolijera u Mlecima tijekom prošlih stoljeća. U radu ću ukazati na način njihovog bilježenja u mletačkim vrelima, vremenski tijek i učestalost useljavanja prema pojedinim vremenskim odsječcima, podrijetlo prema hrvatskim krajevima i gradovima, mjesta stanovanja i obavljanja profesionalne djelatnosti, svakodnevni život, gospodarske mogućnosti i društveni status, povezanost s članovima hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima, vjerski život i religioznost te veze s domovinom.

Način bilježenja hrvatskih brodara u arhivskim vrelima

U arhivskim vrelima, poglavito u najčešće korištenim fondu bilježničkih oporuka, zanimanje hrvatskih brodara-prijevoznika uzduž mletačkih kanala i lagune najčešće se označava odrednicom barkariol - *barcarol*, *barcharol*, *barcarolo* i *barcarolus*. Uz naziv zanimanja redovito se navodi mjesto vršenja prijevozničke službe (prijelaza) u određenoj gradskoj četvrti - *traghetto*, *tragittum*, *tragitto* i *traiectum*. Za oznaku plovila podjednako se koriste riječi barka (*barcha*) i gondola.

Osobne oznake hrvatskih brodara izrečene su najčešće vlastitim i očevim imenom, dok je spomen njihovih prezimena zabilježen samo u nekoliko primjera³. Zanimljivo je da se u nekoliko primjera uz ime bilježi oznaka *ser* što upućuje da je vjerojatno riječ o hrvatskom brodaru plemićkoga ili patricijskog podrijetla⁴.

² Podrobnije o povijesti plovidbe mletačkim kanalima i lagunom, kao i o barkama i gondolama, barkariolima i gondolijerima te prijelazima vidi: G. ORLANDINI, *La gondola*, Venezia 1903; P. PAGANI, *Studi su traghetto e barcaioli veneziani*, Venezia 1933; ISTI, *Traghetti e barcaioli veneziani. Appunti di diritto penale sostanziale e formale. Schema di ricostruzione*, Atteneo Veneto, anno CXXIV, N. 112, Venezia 1933, 136-146; G. MARTA, *La gondola*, Venezia 1936; *La gondola* (a cura di G. DAMERINI), Venezia 1956; G. MARANGONI, *Gondola e gondolieri*, Venezia 1970; G. LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste 1974, 448, 949; G. CARGASACCHI NEVE, *La gondola. Storia, tecnica, linguaggio*, Venezia 1979; E. VITTORIA, *Il gondoliere e la gondola*, Venezia 1979; G. CROVATO - M. CROVATO - L. DIVARI, *Barche della laguna veneta*, Venezia 1980; *Le barche di Venezia* (a cura di G. FULLIN), Venezia 1981; U. PIZZARELLO, *Barche a Venezia*, Venezia 1984; G. TASSINI, *Curiosità veneziane*, Venezia 1990, 58, 665-666.

³ Primjerice: Rados Roso de Tragurio (ASV, NT, b. 66, br. 358, 1482); Magdalena relicta Petri Perovich de ladra (NT, b. 271, br. 517, 1507); Vido da Vrana condam Lucha Bruschovich (NT, b. 208, br. 218, 1539); Zuane Schiavoni fu Zorzi Maichio da Zara (NT, b. 478, br. 271, 1564).

⁴ Primjerice: Ser Antonius condam Georgii de Spalato (ASV, NT, b. 656, br. 4, 1488); Ser Vido da Zara (NT, b. 1018, br. 326, 1545); Ser Greguol de Liesina (NT, b. 529, br. 360, 1552); Ser Lorenzo de Nona (NT, b. 664, br. 32, 1554); Ser Lucha Schiavon i Ser Zuane del condam Giacomo de Curzola (NT, b. 388, br. 702, 1568); Ser Piero de Luca d'Arbe (NT, b. 645, br. 222, 1573).

Vremenski tijek i učestalost iseljavanja u Mletke

Razmatranje učestalosti iseljavanja i prisutnosti hrvatskih brodara u Mlecima u vrijeme najintenzivnijih prekojadranskih migracija moguće je na osnovi raščlambe najčešće korištenih izvora - bilježničkih oporuka. U istraživanju je korištena građa iz razdoblja od kraja 14. do kraja 17. stoljeća, pri čemu je najtemeljitiše obrađeno razdoblje od 1450. do 1600. godine. Pritom je potrebno napomenuti kako su oporuke - iako jedan od najvažnijih i zasigurno nezaobilaznih izvora za proučavanje prisutnosti Hrvata u Mlecima - isključivo izvor koji govori o pojedinačnim slučajevima (konkretnim oporučiteljima) te u njima ne možemo naći neposredne kvantitativne pokazatelje koji bi nam omogućili potpuno točan uvid u brojnost našega iseljeničtva. Stoga je odgovore potrebno tražiti posredstvom složenije raščlambe podataka koje nam pružaju oporuke te su rješenja samim time nužno zasnovana i na određenim pretpostavkama. Učestalost useljavanja hrvatskih brodara u Mletke moguće je promatrati raščlambom njihova spominjanja unutar pojedinih vremenskih odsječaka. Podaci koji nam govore o tome odnose se na godinu nastanka iseljenikove oporuke te je iz navedenog moguće predočiti određene trendove useljavanja. Tako je potkraj 14., ali i tijekom prve polovice 15. stoljeća, spomen naših brodara u mletačkim vrelima vrlo mali. Zapaženiji brojčani porast započinje u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća i nastavlja se tijekom prve polovice 16. stoljeća. Najveći broj oporuka hrvatskih brodara napisan je u sljedećem dvadesetpetogodišnjem razdoblju, to jest od 1550. do 1575. godine. U posljednjoj četvrtini 16. stoljeća njihov spomen naglo opada i zadržava se na razini zabilježenoj za razdoblje posljednje četvrtine 15. stoljeća. Nakon toga spomen naših brodara u oporukama drastično opada te se taj trend nastavlja i tijekom čitavoga 17. stoljeća (vidi: *prilog 1*).

Razmotrena raščlamba ne pruža nam u potpunosti stvaran i točan odgovor na pitanje o broju useljenika u pojedinim razdobljima. Naime, oporuke su najčešće napisane u zrelijoj životnoj dobi iseljenika, a nikako u samom trenutku njegova doseljavanja u Mletke. Stoga je - kako bi se preciznije odgovorilo na pitanje o intenzitetu useljavanja po pojedinim razdobljima - potrebno uzeti u obzir i neke pretpostavke sadržane u ostalim podacima iz oporuka, na osnovi kojih se može približno ustanoviti trenutak useljenja svakog pojedinog oporučitelja⁵. Prema tako dobivenim podacima proces useljavanja započeo je ranije (20-30 godina) te se može smatrati da je doba najintenzivnijega prisutstva hrvatskih brodara u Mlecima razdoblje od druge polovice 15. do sredine 16. stoljeća, pri čemu se najveći broj brodara doselio u Mletke u prvoj četvrtini 16. stoljeća (vidi: *prilog 2, prilog 3*). Riječ je o razdoblju (posebice druga polovica 15. st.) koje je po mnogo čemu bilo sudbonosno za hrvatske krajeve, kako u unutrašnjosti (turske provale i osvajanja, raseljavanje i nestanak starosjedilačkog stanovništva), tako i u priobalju i na otocima (velik priliv izbjeglog i prognanog žiteljstva, otežana komunikacija sa zaleđem, početak gospodarske stagnacije). Iseljavanje u

⁵ Približnu starost oporučitelja, kao i moguće vrijeme njegova doseljavanja u Mletke, moguće je odrediti na osnovi podataka o bračnom statusu (neudata/neoženjen; udana/oženjen; udovica/udovac), oporučiteljevim potomcima i rodbini te stečenom kapitalu i imovnim mogućnostima (pretpostavka da je za stjecanje većega kapitala ili imetka bio potreban veći broj godina). Usporednom raščlambom svih tih podataka moguće je približno odrediti doseljenikovu starost, ali i vrijeme njegovog useljavanja u Mletke.

talijanske gradove s druge strane jadranske obale tada postaje jednom od bitnih značajki hrvatskoga egzodusa u doba ratova s Turcima. Mleci su kao glavni grad zajedničke države (Mletačke Republike) predstavljali jednu od najčešćih i najprihvatljivijih odredišta hrvatskoga iseljništva. Mnogi od njih, stekavši stalno zaposlenje i zasnovavši obitelj, trajno ostaju u Mlecima te se obično više nikada ne vraćaju u rodni kraj.

Hrvatski brodari trajno nastanjeni u Mlecima postaju sastavnim dijelom brojne hrvatske iseljeničke zajednice. Uspoređujući njihov brojčani omjer s istovrsnim pokazateljima za iseljenike zaposlene u drugim profesionalnim djelatnostima (pomorci, obrtnici), primjećujemo da brodari predstavljaju brojčano snažnu i respektabilnu skupinu hrvatskoga prekojadranskog iseljništva. Sveukupno gledajući, može se zaključiti da su temeljna obilježja koja se odnose na vremenski tijek i učestalost iseljavanja brodara u Mletke sukladna sveukupnom procesu hrvatskih migracija na zapadnojadransku obalu u razdoblju od 15. do 17. stoljeća.

Podrijetlo hrvatskih brodara u Mlecima

Jedno od važnih pitanja u sklopu istraživanja života i djelovanja hrvatskih brodara u Mlecima odnosi se na utvrđivanje njihovog podrijetla prema onodobnim hrvatskim zemljama, krajevima i gradovima. Razdioba je načinjena prema tadašnjoj podjeli hrvatskih krajeva na područja pod mletačkom upravom (pokrajine: Mletačka Istra, Mletačka Dalmacija i Mletačka Albanija u sklopu koje su se nalazili Boka i susjedni južnojadranski gradovi), državno neodvisan teritorij Dubrovačke Republike, sjevernu Hrvatsku (tada u zajednici s Ugarskom odnosno od 1526. s Habsburgovcima), Bosnu te teritorij *Schiavonie*, koji je mogao označavati kako područje u zaleđu mletačkih prekojadranskih posjeda, tako i središnje i sjeverne hrvatske krajeve. Podaci o podrijetlu hrvatskih brodara u Mlecima sadržani su u preko sto upotrebljenih oporuka i u tekstu se redovito nalaze neposredno uz ime (odnosno prezime) oporučitelja (vidi: *prilog 4*). Raščlamba podataka zorno pokazuje izrazitu premoć brodara podrijetlom iz Mletačke Dalmacije (52,27 posto od ukupnog broja hrvatskih brodara). Točno upola manje prisutni su brodari iz Boke i susjednih joj gradova u Mletačkoj Albaniji (26,13 posto), dok na područje nazvano u vrelima *Schiavonia* otpada 10,22 posto naših brodara. Sve ostale hrvatske regije i gradovi zabilježeni su u zbirnoj strukturi naših brodara u Mlecima s manje od 10 posto udjela⁶.

Kada je riječ o pobližem određivanju podrijetla hrvatskih brodara prema gradovima unutar spomenutih zemalja i pokrajina, izrazitu prevagu ima glavni grad Mletačke Dalmacije Zadar (Zadrani broje 41,30 posto od ukupnog broja dalmatinskih brodara i znatnih 21,59 posto od ukupnog zbira naših brodara u Mlecima). S područja Mletačke Dalmacije izdvajaju se nešto učestalijim bilježenjem u vrelima i brodari iz Šibenika, Trogira, Splita te s otoka Raba i Hvara. Udio ostalih dalmatinskih krajeva (Neretvansko priobalje), naselja (Nin, Vrana) i otoka (Krk, Cres, Korčula) brojčano je neznatan.

⁶ S područja Dubrovačke Republike potječe 4,54 posto brodara; iz središnje Hrvatske 3,40 posto; iz Bosne 2,27 posto te iz Istre neznatnih 1,13 posto brodara.

U strukturi bokeljskih brodara prednjače iseljenici iz grada Kotora, tadašnjeg upravnog središta Mletačke Albanije. Iako njihov broj vidno zaostaje za Zadranima, na kotorske brodare otpada 13,63 posto od ukupnog broja hrvatskih brodara u Mlecima, dok je izrazita brojnost Kotorana potvrđena i njihovim premoćnim udjelom u odnosu na druge gradove Mletačke Albanije (52,17 posto). Područje slobodne općine Paštovići i grad Bar mjesta su iz kojih potječe zapaženiji broj iseljenih bokeljskih brodara, dok su gradovi Herceg-Novi, Perast i Budva zabilježeni samo u pokojem pojedinačnom primjeru.

Brodari podrijetlom iz Bosne i Istre označeni su isključivo regionalnom oznakom (*de Bossina, de Istria*), bez pobližeg navođenja kraja ili grada njihovog podrijetla. S područja Dubrovačke Republike većina brodara potječe iz samoga grada Dubrovnika, a samo je u jednom slučaju zabilježen brodar iz Stona. Na posljetku, s područja Hrvatskoga Kraljevstva zabilježeni su brodari iz Senja i Zagreba.

Mjesta stanovanja i obavljanja profesionalne djelatnosti

Jedan od temeljnih pokazatelja okupljanja i zajedništva hrvatskih iseljenika u Mlecima je utvrđivanje njihovog mjesta stanovanja (vidi: *prilog 5*). U mletačkim izvorima mjesto obitavanja se određuje prema predjelu (*sestiere*) i crkvenoj župi (*contrada, confinio*) u kojoj žitelj stanuje. Podrijetlom iz različitih dijelova istočnojadranske obale, hrvatski su doseljenici, a među njima i brodari iz raznih krajeva, najčešće zabilježeni kao žitelji istočnog gradskog predjela Castello. Posebno obilježje predjelu davala je rubna obala - *Riva degli Schiavoni* - najpogodnije pristanište za uplovljavanje brodova i mjesto duž kojega se odvijala glavina mletačkoga trgovačkog poslovanja. U srcu predjela postupno je sagrađen arsenal - stoljećima vodeći vojno-pomorski kompleks na Sredozemlju. Castello je - poradi navedenih obilježja - zarano postao najznačajnijom mletačkom zonom za useljavanje stranih nacionalnih skupina, ali i mjestom obitavanja socijalno najugroženijeg dijela žiteljstva. U Castellu su se nalazile brojne kuće i stanovi u vlasništvu imućnoga mletačkog patricijata i građanstva, redovito iznajmljeni za obitavanje i obavljanje profesionalne djelatnosti tamošnjim obrtnicima, pomorcima i sitnim trgovcima.

Na osnovi podataka sadržanih u oporukama saznajemo da u župama predjela Castello obitava 32,35 posto od ukupnog broja hrvatskih brodara u Mlecima. Župe unutar Castellu koje najčešće naseljavaju su središnja i najveća župa S. Pietro di Castello (mletačka katedrala do 1807. god.), S. Maria Formosa, S. Trinità i S. Biagio, dok se župe S. Antonin, S. Marina, S. Justina, S. Giovanni in Bragora i S. Severo spomenute pojedinačno⁷. Iako Castello prednjači u ukupnoj strukturi naseljavanja hrvatskih brodara u Mlecima, primjetno je da njegova premoć u odnosu na ostale gradske predjele nije toliko izrazita kao u primjeru drugih hrvatskih iseljenika. Primjetan je vrlo visok udio predjela Dorsoduro (25 posto) i Cannaregio (19,11 posto)⁸, a iznenađuje tek 4,41 posto učešća župa u središnjem predjelu S.

⁷ ASV, NT, b. 958, br. 247, 1506; NT, b. 70, br. 72, 1557; NT, b. 578, br. 326, 1541; NT, b. 846, br. 137, 1568; NT, b. 959, br. 446, 1505; NT, b. 209, br. 33, 1558; NT, b. 439, br. 188, 1578; NT, b. 927, br. 26, 1542; NT, b. 647, br. 730, 1576; NT, b. 328, br. 2, 1617; NT, b. 71, br. 58, 1505.

⁸ U predjelu Dorsoduro najčešće naseljavaju župe S. Trovaso, S. Gregorio, S. Margareta i S. Angelo Raffaele, dok se u predjelu Cannaregio učestalije navode u župama S. Geremia, S. Fosca, SS. Apostoli i S. Felice

Marco u ukupnom zbiru obitavanja naših brodara u Mlecima⁹. Zanimljiv je i visok postotak (10,29 posto) hrvatskih brodara u udaljenom gradskom predjelu S. Polo (najčešće u istoimenoj župi S. Polo)¹⁰. Nasuprot tome, tek je neznatnih 1,47 posto hrvatskih brodara spomenuto u predjelu S. Croce, dok je 7,35 brodara nastanjeno izvan gradske jezgre, to jest na otocima mletačke lagune (Giudecca, Murano, Chioggia)¹¹.

Nasuprot navedenim primjerima smještaja i stanovanja hrvatskih brodara u gradu na lagunama, podaci koji se odnose na mjesta obavljanja njihove svakodnevne profesionalne aktivnosti (brodarstvo na prijelazima) iskazuju bitno drugačije pokazatelje (vidi: *prilog 6*). U raščlambu su uključene samo one oporuke u kojima je podatak o mjestu djelovanja hrvatskih brodara izrijeком izrečen (oko 1/3 oporuka). Budući da u oporukama najčešće nisu istodobno navedeni i podaci o mjestu stanovanja i oni o mjestu njihovog djelovanja, nije moguće provesti cjelovitu raščlambu i dobivene podatke promatrati usporedno. Prema tako dobivenim pokazateljima, najučestaliji prijelazi (*traghetto*) na kojima djeluju hrvatski brodari smješteni su u predjelima Cannaregio (28,57 posto) i S. Marco (26, 19 posto). Najzastupljeniji prijelaz i postaja za barke i gondole naših brodara u Cannaregiu nalazio se na desnoj obali Canala Grande, u blizini župne crkve S. Geremia. U nešto se više primjera spominju i prijelazi Cannaregia u župi S. Felice (desna strana Canala Grande, uz današnju *Calle del Traghetto*) i pored crkve *della Maddalena* (desna strana Canala Grande, uz ulicu *Calle del Traghetto*), dok se prijelazi u župama S. Marziale (prijelaz za promet unutar lokalnih kanala u Cannaregiu), S. Lucia (desna strana Canala Grande, uz današnju željezničku stanicu S. Lucia) i Madonna dell'Orto (prijelaz prema *Canale delle Navi*) spominju u pojedinačnim primjerima¹². U središnjem predjelu S. Marco podjednako se spominju prijelazi smješteni na *Riva del Carbon* (desna strana Canala Grande, neposredno uz most Rialto), S. Maria Zobenigo (desna strana Canala Grande, uz *Campo del Traghetto*), *Cha da Mosto* (desna strana Canala Grande, u župi S. Giovanni Grisostomo) i *della Farina* (desna strana Canala Grande, uz *Calle Vallaresso*), dok su postaje naših brodara u župi S. Benedetto (desna strana Canala Grande, uz *Calle del Traghetto*) spomenute u manje primjera¹³.

(ASV, NT, b. 735, br. 229, oko 1485; NT, b. 655, br. 612, 1555; NT, b. 683, br. 757, 1592; NT, b. 478, br. 271, 1564; NT, b. 826, br. 30, 1435; NT, b. 253, br. 7, 1517; NT, b. 987, br. 62, 1511; NT, b. 277, br. 229, 1582; NT, b. 1208, br. 448, 1541; NT, b. 220, br. 553, 1578).

⁹ U predjelu S. Marco hrvatski brodari se spominju u župama S. Angelo, S. Maria Zobenigo i S. Salvatore (ASV, NT, b. 641, br. 358, 1400; NT, b. 478, br. 410, 1566; NT, b. 665, br. 236, 1559).

¹⁰ U predjelu S. Polo hrvatski se brodari spominju i u župama S. Giacomo dell'Orio, S. Tomà, S. Apolinar i S. Simeone Profeta (ASV, NT, b. 465, br. 13, 1553; NT, b. 508, br. 222, 1483; NT, b. 664, br. 195, 1525; NT, b. 66, br. 358, 1482; NT, b. 764, br. 119, 1502).

¹¹ ASV, NT, b. 412, br. 23, 1537; NT, b. 659, br. 666, 1554; NT, b. 1450, reg. II, br. 154, 1604; NT, b. 418, br. 452, 1571; NT, b. 393, br. 370, 1582; NT, b. 529, br. 360, 1552.

¹² Primjerice: Zuane condam Giacomo de Curzola barcarol al traghetto de S. Hieremia (ASV, NT, b. 388, br. 702, 1568); Vido da Zara barcarol de S. Hieremia (NT, b. 1018, br. 326, 1545); Zorzi condam Damian Pastrovich barcarolo al traghetto della Madalena (NT, b. 403, br. 409, 1625); Zuane fu Zorzi da Cataro barcarol al traghetto della Madalena (NT, b. 1208, br. 448, 1541); Mattio Schiavon barcarol a S. Felice (NT, b. 220, br. 553, 1578); Iohannes de Sebenico barcarolis ad tragittum S. Lucie (NT, b. 764, br. 119, 1502).

¹³ Primjerice: Zorzi de Bossina barcarol al traghetto della Riva del Carbon (ASV, NT, b. 465, br. 13, 1553); Triphon da Cataro barcarol ad ponticellum de Cha Delphino sopra Riva Carboni (NT, b. 885, br. 23, 1542); Marco da Zara barcarol al traghetto di S. Maria Zobenigo (NT, b. 478, br. 410, 1566); Nicolo de Cataro barca-

Prijelazi smješteni u unutrašnjosti predjela Castello imali su periferni značaj i manju važnost za odvijanje svakodnevnog prometa mletačkim kanalima. Prijelazi Castella zastupljeni su stoga u ukupnom omjeru mjesta djelovanja naših brodara sa samo 16,66 posto, što je nesrazmjerno s brojčanim podacima koji se odnose na mjesta stanovanja hrvatskih brodara. Učestalošću spominjanja u oporukama ne izdvaja se posebno nijedan prijelaz u Castellu, a izrijeком se navode postaje u župama S. Pietro di Castello, S. Domenico, S. Giustina, S. Iseppo, SS. Giovanni e Paolo, S. Antonin i S. Biagio¹⁴. U predjelu Dorsoduro smješten je niz važnih mletačkih prijelaza, a hrvatski se brodari ondje podjednakim omjerom spominju (brojčani udio iznosi 11,90 posto) na mjestima u župi S. Angelo Raffaele (unutrašnji kanali predjela Dorsoduro), S. Maria della Carità (lijeva strana Canala Grande, uz današnju Akademiju lijepih umjetnosti) i *Punta di Doana* (lijeva strana Canala Grande, pored bazilike *Madonna della Salute*)¹⁵. U udaljenom predjelu S. Polo jedini primjer djelovanja hrvatskih brodara zabilježen je na prijelazu u župi S. Tomà (lijeva strana Canala Grande, uz *Calle del Traghetto*)¹⁶. Na posljjetku, izvan uže gradske jezgre hrvatski su brodari zabilježeni na međutočnim prijelazima na otocima Giudecca (prijelaz u župi S. Eufemia, prometovao između Giudecce i obale *Zattere* u predjelu Dorsoduro), Murano (vjerojatno na prijelazu za promet između Murana i Mletaka) i Chioggia (prijelaz zvan *Vigo* namijenjen mjesnom prometu). U ukupnom zbiru prijelazi smješteni na otocima lagune čine 14,28 posto djelovanja hrvatskih brodara¹⁷.

Sveukupno razmatrajući pokazatelje o mjestima stanovanja i djelovanja hrvatskih brodara u Mlecima i na otocima lagune možemo zaključiti da se temeljna mjesta njihovog prebivanja (predjel Castello) uglavnom podudaraju s pokazateljima iskazanim za ostale pripadnike hrvatske iseljeničke skupine u Mlecima. Ipak, određene posebnosti (velik udio predjela Cannaregio i Dorsoduro) rezultat su profesije koju obavljaju i koja određuje veza-nost iseljenika uz određene gradske predjele i četvrti. Vrijedno je napomenuti, nadalje, da je velik broj naših brodara djelovao na najfrekventnijim prijelazima u Mlecima (uzduž Canala Grande) te da njihova uloga u svakodnevnom odvijanju mletačkog prometa zasigurno nije bila zanemariva. Hrvatski brodari-prijevoznici smješteni u župama Castella činili su pritom

rol al tragetto de S. Benedetto (NT, b. 645, br. 5, 1576); Vido de Vrana condam Lucha Bruschovich barcarol al tragetto de S. Marco alle Colonne (NT, b. 208, br. 218, 1539); Paolo de Lesina barcharol al Fontego della Farina de Rialto (NT, b. 49, br. 507, 1585).

¹⁴ Primjerice: Simon da Zara barcarol al traghetto de S. Pietro Castello (ASV, NT, b. 578, br. 326, 1541); Battista da Zara barcarol al traghetto de S. Domenico (NT, b. 846, br. 137, 1568); Stephano Pastrovichi barcarol al S. Justina (NT, b. 209, br. 33, 1558); Francesco de Pastrovichio barcarol a S. Iseppo (NT, b. 1020, br. 267, 1602); Francesco de Lesina barcarol al traghetto de S. Zuane Polo (NT, b. 440, br. 331, 1572); Gasparo Schiavon barcarol a S. Antonin (NT, b. 328, br. 2, 1617); Antonio da Stagno barcharol de S. Trinitatis (NT, b. 71, br. 58, 1505); Iohannes de Ragusio barcarol de S. Blasii (NT, b. 576, br. 296, 1433).

¹⁵ Primjerice: Francesco da Zara barcarol al traghetto della Carità (ASV, NT, b. 683, br. 757, 1592); Simon da Zara barcarol de S. Anzolo Raffael (NT, b. 655, br. 612, 1555); Jerolimo da Zara barcarol al tragitto della Doana (NT, b. 665, br. 236, 1559); Zuane Schiavon barcarol al traghetto della Doana (NT, b. 477, br. 140, 1583).

¹⁶ Thomaso de Vegia barcarol al traghetto de S. Tomà (ASV, NT, b. 655, br. 650, 1555).

¹⁷ Primjerice: Anzolo de Istria barcarol al traghetto de Muran (ASV, NT, b. 412, br. 23, 1537); Gregorio de Lesina barcarolo de S. Eufemia della Zudecca (NT, b. 659, br. 666, 1554); Andrea d'Antivari barcarol alla Zudecca (NT, b. 418, br. 452, 1571); Paolo Schiavon barcarol al traghetto de Vigo (NT, b. 1450, reg. II, br. 154, 1604).

manji dio u njihovom ukupnom zbiru, a mjesta njihovog djelovanja ipak su - s obzirom na periferni smještaj Castella i udaljenost od Canala Grande - manje značajna u odnosu na brodarske djelatnike zaposlene u predjelima S. Marco, Cannaregio i Dorsoduro.

Društveni status i imovne mogućnosti hrvatskih brodara

S obzirom na društveni status, imućnost, gospodarske mogućnosti i vidove poslovanja, većina hrvatskih brodara može se ubrojiti u sloj sitno i srednje imućnih žitelja grada na lagunama (pučani), kojima je pripadao i pretežit broj drugih hrvatskih prekojadranskih iseljenika. Iznimku je predstavljalo nekoliko osoba koje u oporukama iskazuju svoje patrijsko ili plemićko podrijetlo (*ser*), ali koje su se po svim svojim temeljnim značajkama u cijelosti uklapale u većinsku skupinu hrvatskih brodara. Zanimanje brodara-prijevoznika pružalo je, doduše, solidnu osnovu za rješavanje temeljnih egzistencijalnih pitanja, ali njegovim nosiocima nije moglo omogućiti neko izrazitije bogaćenje i stjecanje znatnijega kapitala. Sadržaji oporuka iseljenih brodara pružaju podatke o načinu i opsegu njihove uključenosti u gospodarski život grada, ali i o njihovom društvenom statusu, standardu i imovnim mogućnostima. Posebno su česti i sadržajem zanimljivi podaci koji govore o brodarскоj djelatnosti, pravu na uporabu prijelaznih mjesta (*traghetto*) u pojedinim gradskim četvrtima te o temeljnim sredstvima rada brodara - barkama i gondolama. Tako Juraj pok. Damjana iz Paštrovića u oporuci pisanoj 1582. godine spominje svoje šestogodišnje pravo na uporabu prijelaza *Cha da Mosto* uz Canal Grande te prihode koji će se steći njegovim davanjem u podnajam dariva majci Paskvi. Bratu Mihovilu poklanja barku s cjelokupnom opremom, odjeću korištenu u svakodnevnoj prijevozničkoj službi (*2 para de braghese, 2 para de calze, 1 tabaro de panno de Fiandra, 2 para de scarpe, 4 camise*). Juraj je navedenu oporuku napisao u mlađoj životnoj dobi, u vrijeme kada još nije zasnovao obitelj. Mnogo kasnije, 1625. godine, isti je brodar napisao svoju drugu oporuku u kojoj se kao obdarenci spominju najbliži članovi njegove brojne obitelji. U oporuci Juraj spominje kupljeno pravo na uporabu prijelaza *alla Madalena* u predjelu Cannaregio te ga ostavlja u nasljedstvo sinovima Ivanu, Dominiku, Šimunu, Nikoli, Mihovilu i Andriji. Najstarijem sinu Ivanu namijenjuje barku, a svim sinovima zajedno ravnopravno dariva odjeću (*drappi e camise*) za posao, kao i cjelokupnu opremu za barke i gondole¹⁸. Potpuno opremljenu barku (*barcha fornida*) na frekventnom prijelazu uz Canal Grande (na *Riva del Carbon*) posjedovao je bosanski iseljeni brodar Juraj. Nemajući potomstva, Juraj barku oporučno ostavlja svojoj supruzi (čije ime izvor ne bilježi)¹⁹. Opremljenu barku posjedovao je i brodar Ivan pok. Rade s Korčule, koji oporučno određuje da je izvršitelji njegove oporuke prodaju te cjelokupan prihod utroše za mise u crkvi S. Maria Formosa²⁰. Siromašnom prijatelju Antoniu (*po-veretto mio compare*) poklanja svoju barku kotorski brodar Danijel Lukin. Isti nabraja i pojedine dijelove opreme za barku (jedra, vesla) i dariva ih zetu Petru²¹. Na posljetku, Tri-

¹⁸ ASV, NT, b. 277, br. 229, 1582; b. 403, br. 409, 1625.

¹⁹ ASV, NT, b. 465, br. 13, 1553.

²⁰ ASV, NT, b. 959, br. 416, 1497.

²¹ ASV, NT, b. 927, br. 26, 1542.

pun Ivanov iz Kotora, brodar u predjelu Castello, sav prihod dobiven prodajom barke i opreme poklanja u nabožne svrhe²².

U manjem broju oporučnih tekstova hrvatskih brodara zabilježen je spomen njihovog novčanog i trgovačkog poslovanja. Tako je rapski brodar Toma pok. Jakova izvršio zajedno s Dubrovčaninom Radom, određena novčana ulaganja u trgovinu mletačkih brodova u Flandriji. Od Rade oporučno potražuje polovicu pripadajućeg novčanog iznosa i oporučno ga dariva supruzi Lukreciji i njihovoj djeci²³. Mnogo suženiju kreditnu djelatnost imala je Katarina, kćer zadarskog brodara Lovre, koja u svojoj oporuci iz 1539. godine spominje neka svoja potraživanja od mletačkog trgovca suknom Lorenza²⁴. Veće svote novaca ostavio je u nasljedstvo supruzi Katarini Lamberti paštrovski brodar Nikola, dok je miraz Zadranke Perine Matijine, supruge također zadarskog brodara Šimuna, iznosio - za uobičajeno skromne imovne mogućnosti naših iseljenika - priličnih 150 dukata²⁵.

Svakodnevni život: obitelj, prijatelji i sunarodnjaci

Svakodnevni život čovjeka u svim povijesnim vremenima zasnivao se na obiteljskom krugu i privatnome životu, rodbinskim i prijateljskim vezama, slučajnim susretima i poznanstvima te poslovnim suradnjama i partnerstvu. Vlastita obitelj i rodbina koja živi u Mlecima, prijatelji povezani jedinstvenom domovinskom pripadnošću, susjedi i poznanici iz istih predjela, četvrti ili ulica, poslovni sudrugovi sjedinjeni obavljanjem slične profesionalne djelatnosti, kao i brojni drugi izravni ili neizravni susreti i poznanstva - bili su temeljne sastavnice životnoga svakodnevlja hrvatskih iseljenika u gradu na lagunama.

Hrvatski su iseljenici ponekad dolazili u Mletke s obiteljima zasnovanim još u bivšoj domovini te su u novoj sredini, pored svih promjena koje je donosilo nepoznato okružje, u svome privatnom krugu nastavljali živjeti jednako kao i ranije. Za ovo su istraživanje zasigurno najzanimljiviji doseljenici koji u Mletke dovode ili tek ondje zasnivaju obitelji.

Iako se u korištenim spisima (oporučkama) ne može uvijek pouzdano utvrditi podrijetlo supružnice (ili supružnika) oporučitelja, primjetno je da hrvatski brodari - poput većine naših iseljenika - nemali broj brakova sklapaju s osobama istovjetnog domovinskog podrijetla. Ponekad je riječ o brakovima u kojima su oba člana podrijetlom iz istoga grada (primjerice, najučestaliji su "zadarsko-zadarski" brakovi), ali je najčešće mjesto podrijetla bračnih drugova različito. Ipak, zanimljivo je primijetiti da se gotovo svi brakovi unutar zajednice hrvatskih brodara u Mlecima odnose na osobe podrijetlom s dalmatinskog obalnog i otočnog područja (Rab, Zadar, Obrovac, Trogir, Split, Hvar, Vis)²⁶.

²² ASV, NT, b. 647, br. 730, 1576.

²³ ASV, NT, b. 508, br. 222, 1483.

²⁴ ASV, NT, b. 528, br. 105, 1539.

²⁵ ASV, NT, b. 655, br. 612, 1555; b. 439, br. 188, 1578.

²⁶ Primjerice: Isabetta iz Zadra supruga je brodara Battiste Zadranina (ASV, NT, b. 846, br. 137, 1568); Perina Cherbusich iz Zadra udana je za brodara Šimuna Zadranina (NT, b. 655, br. 612, 1555); Margareta iz Splita udana je za brodara Grgura s Hvara (NT, b. 659, br. 666, 1554); Isabetta s Visa supruga je Ivana Zadranina (NT, b. 419, br. 556, 1563); Trogiranka Katarina supruga je brodara Mihovila Zadranina (NT, b. 780, br. 251, 1556); Franceskina Živić supruga je brodara Nikole iz Bara (NT, b. 393, br. 370, 1582); Katarina Mihovilova iz Obrovca supruga je brodara Frane Matijinog s Hvara (NT, b. 440, br. 331, 1572).

Oporučni podaci u kojima se na različite načine spominju najbliži članovi obitelji i rodbine uglavnom su istovjetni svakom onodobnom žitelju grada na lagunama. Članovi najbliže obitelji svakoga pojedinca (suprug/supruga, djeca, braća i sestre, živeći roditelji) smatraju se osobama najvećega povjerenja i odanosti te se gotovo redovito traži njihova nazočnost i suglasnost u svojstvu izvršitelja (*fideicomissarii*) ili svjedoka prilikom sklapanja različitih ugovora i pisanja posljednje doseljenikove odredbe. Osim toga, prilikom podjele imovine, članovi najuže rodbine (posebice jedan od supružnika) redovito su isticani i obdarivani ispred ostalih te se među njima obično nalazi i glavni nasljednik oporučiteljevih dobara (*herede universario, herede residuario*)²⁷.

Osim obitelji i najbliže rodbine, doseljenikovi prijatelji i poznanici, stečeni na osnovi zajedničke domovinske pripadnosti, istovjetnosti mjesta stanovanja i zanimanja, sljedeći su i ne manje važan krug njihova svakodnevlja. Kako je pretežit broj hrvatskih brodara pripadao srednjem i nižem društvenom sloju, to se i njihovi prijatelji, spomenuti u oporukama, najvećim dijelom uklapaju u istovjetan društveni status. Smatrajući svoje prijatelje osobama najvećeg povjerenja i odanosti, neki će doseljenici upravo njima povjeravati izvršenje svoje posljednje želje. Iako hrvatski brodari oporučno najčešće spominju prijatelje i poznanike podrijetlom iz Mletaka ili drugih talijanskih gradova, nije rijedak niti spomen drugih naših iseljenika, članova brojne hrvatske zajednice u gradu na lagunama. Tako je, primjerice, splitski drvodjelac Antun izvršitelj oporuke rapskog brodarka Tome pok. Jakova, dok su Blaž Dubrovčanin i Alegret Hvaranin osobe najvećega povjerenja prilikom sastavljanja oporuke Ivane, supruge dubrovačkoga brodarka Ivana²⁸. U oporuci Lucije, supruge korčulanskog brodarka Ivana pok. Jakova, spominje se i pojedinim dijelovima odjeće obdaruje Paskva, supruga brodarka Luke Schiavona²⁹. Osim navedenih primjera, u nekoliko je slučajeva zabilježen spomen naših brodara u oporukama drugih iseljenih Hrvata. Tako je osorski brodarka Danijel izvršitelj oporuke svoga bivšeg sugrađanina Osella Karsovića, a splitski brodarka Alegret obavlja istu dužnost u oporuci Pasqualina pok. Natalisa iz Kotora³⁰. Nećak i izvršitelj oporuke Marije, supruge Ivana Grando s poluotoka Pelješca, jest brodarka Luka Kotoranin, dok su Juraj i Mihovil iz Bara, obojica brodari na prijelazu pored crkve S. Maria della Carità, potpisani kao svjedoci prilikom sastavljanja posljednje želje Skradinjanina Vita Petrovog³¹.

U sklopu proučavanja problematike prisutnosti i djelovanja hrvatskih brodara u Mlecima potrebno se ukratko osvrnuti i na vidove povezanosti ostalih pripadnika hrvatske iseljeničke zajednice s tamošnjim, isključivo mletačkim brodarima. Tako je, primjerice, vrlo velik broj brakova hrvatskih iseljenica iz raznih krajeva i gradova sklopljen s brodari-

²⁷ Primjerice: Johannes de Castel Nuovo: residuum dimitto Bartolomee mee uxori et comissarie (ASV, NT, b. 735, br. 229, oko 1485); Luca condam Radi de Spalato: residuum dimitto Lucie uxori et comissarie mee (NT, b. 377, br. 136, 1475); Domenigo condam Helia de Ragusi: lasso mia fia Cecilia sola comissaria e lei lasso poche robbe (NT, b. 387, br. 370, 1563); Daniel condam Luca da Cataro: resto lasso a Paola mia nezza e Lena mia moier (NT, b. 927, br. 26, 1542).

²⁸ ASV, NT, b. 576, br. 296, 1433, b. 508, br. 222, 1483.

²⁹ ASV, NT, b. 388, br. 702, 1568.

³⁰ ASV, NT, b. 884, br. 14, 1550, b. 576, br. 180, 1456.

³¹ ASV, NT, b. 578, br. 231, 1539; b. 826, br. 19, 1420.

ma talijanskoga, najčešće mletačkoga podrijetla. S obzirom na podrijetlo naših iseljenica prevladavaju gradovi i otoci u Mletačkoj Dalmaciji (Zadar, Šibenik, Split, Krk, Rab, Korčula) i Mletačkoj Albaniji (Kotor, Herceg-Novi), a nekoliko primjera odnosi se na iseljenice iz Dubrovnika, Bosne, austrijskoga dijela Istre (Pazin) te s područja zvanog Schiavonia. Podrijetlo njihovih supruga, najčešće brodara koji svoju profesionalnu djelatnost obavljaju u gradu na lagunama, pretežito su Mleci, ali je primjetan i nemali broj brodara podrijetlom iz raznih gradova Veneta (Vicenza, Verona, mjesta uz rijeku Brentu) i drugih gradova Apeninskoga poluotoka (Bergamo, Milano, Udine)³². Poput hrvatskih brodara, i njihovi se sudrugovi talijanskoga podrijetla pretežno ubrajaju u srednje i sitnoimućan društveni sloj (pučane). Njihove su imovne mogućnosti i raspoloživi kapital skromni, a poslovanje ograničeno na manje novčarsko-trgovačke poslove u Mlecima. Mletački brodari spominju se, nadalje, kao bliski prijatelji nekih iseljenih Hrvata te se u njihovim oporukama nerijetko imenuju izvršiteljima ili svjedocima prilikom sastavljanja njihove posljednje volje³³. Jednako tako, brojne su hrvatske oporuke u kojima se kao obdarenici (često i glavni nasljednici) dijelom oporučiteljeve imovine imenuju upravo njihovi prijatelji i poznanici koji se bave brodarskim prijevozom uzduž mletačkih kanala i lagune³⁴. Svi navedeni pokazatelji potvrđeni su u vrelima velikim brojem konkretnih i sadržajno raznovrsnih primjera i zorno svjedoče o učestaloj povezanosti pripadnika hrvatske iseljeničke zajednice s brojčano snažnom skupinom mletačkih brodara tijekom svih prošlih stoljeća.

Vjerski život i odnos sa crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u Mlecima

Crkvene župe i njihove crkve, samostani, hospitali i sjedišta bratovština, mjesta su u kojima se odvija važan dio životnoga svakodnevlja svakog mletačkog žitelja. Krštenja, vjenčanja i pokopi kao ključni trenuci životnoga puta svakog pojedinca, nazočnost svakodnevnom bogoslužju, blagdani i štovanje svetaca zaštitnika, određivali su duhovni obzor i religioznost ondašnjih, pretežito katoličkih žitelja Mletaka. Duhovni život hrvatskih doseljenika u Mlecima nije se pritom bitno razlikovao od ostalih sugrađana, te je, kao što vrela zorno svjedoče, predstavljao nezaobilaznu sastavnicu njihovog svakodnevlja. U oporukama su

³² Primjerice: Orsa iz Splita udana je za mletačkoga brodarka Steffana (ASV, NT, b. 1261, br. 896, 1570); Katarina iz Zadra supruga je brodarka Lorenza iz Udina (NT, b. 929, br. 155, 1540); Krčanka Ivana udana je za brodarka Lorenza Zinto iz Ponte di Brenta (NT, b. 420, br. 722, 1585); Agata iz Kotora udovica je brodarka Bertola iz Bergama (NT, b. 528, br. 9, 1543); Rosa iz Šibenika supruga je Jacova iz Vicenze (NT, b. 916, br. 67, 1536); Nikoloza iz Dubrovnika udana je za Bartolomea iz Vicenze (NT, b. 297, br. 533, 1556), a Stana *de Schiavonia* je supruga mletačkoga brodarka Ivana (NT, b. 974, br. 8, 1465).

³³ Primjerice: mletački brodarka Georgius de Zuane izvršitelj je oporuke Pavla Modrušanina (ASV, NT, b. 739, br. 74, 1449), a Iohannes de Ungaria izvršava istu dužnost za Stoju iz Senja (NT, b. 734, br. 230, 1423). Simon iz Brescie izvršitelj je oporuke Trogiranke Helene (NT, b. 419, br. 596, 1555), a Mlečanin Pavao spomenut je u istoj funkciji u oporuci Stjepana Kotoranina (NT, b. 465, br. 162, 1503). Polo iz Padove svjedok je oporuke Trogiranke Klare (NT, b. 927, br. 16, 1540), a Bastian Pigna svjedoči oporuci Veronike iz Splita (NT, b. 42, br. 10, 1516).

³⁴ Primjerice: Helena de Traù: item istituiseo mio commissario et herede de tutni li miei beni Simon di Bona barcharol Brezan qual stago in casa sua il qual mi ha governato et mi governa et fazo per la bona compagna (ASV, NT, b. 419, br. 596, 1555); Menega Antivarina: lasso che sia data la mia vesta et la mia cappa a Bernardina barcarola (NT, b. 440, br. 277, 1568).

podaci o vjerskom životu i religioznosti sadržani u navodima u kojima se određuju pojedini u svezi pogreba te upućuju legati crkvenim ustanovama i duhovnim osobama.

Prvi konkretni oporučni podatak u kojem su sadržani navodi o vezama iseljenika s tamošnjim vjerskim ustanovama odnosi se na određivanje mjesta pokopa. Raščlamba oporuka hrvatskih brodara (onih u kojima je takav podatak iskazan) zorno pokazuje kako u strukturi crkava i samostana u kojima iseljenici određuju svoje posljednje počivalište prednjače župe u predjelu Castello i Dorsoduro. Pritom su u Castellu podjednakim udjelom spomenute dominikanske crkve S. Domenico i SS. Giovanni e Paolo, franjevačka crkva S. Francesco della Vigna te župna crkva S. Trinità. Nasuprot tome, najčešće spomenuto crkveno groblje koje odabiru hrvatski brodari nastanjeni u predjelu Dorsoduro pripada crkvi S. Maria dei Carmini (uz pojedinačno određivanje mjesta pokopa u crkvama S. Barnaba, S. Marta i S. Trovaso)³⁵. Osim crkava i samostana u Castellu i Dorsoduru, brodari katkada oporučno odabiru mjesto sahrane i u crkvama predjela S. Marco (S. Luca, S. Stefano), Cannaregio (S. Maria della Misericordia, S. Geremia) i S. Croce (S. Boldo, S. Giacomo dell'Orio). Pretežit broj crkvenih i samostanskih groblja određenih za posljednje počivalište naših brodara smješten je u predjelu njihovog mjesta stanovanja. Iako ne u tolikom omjeru, također su vrlo česta i preklapanja župe doseljenikova stanovanja i mjesta pokopa.

Jedan od najvažnijih oporučnih navoda religioznoga obilježja odnosi se na određivanje misa zadušnica u spomen na pokojnika i njegove pretke. Taj navod, kao i većina spomenutih odredbi koje su u svezi s vjerskim životom oporučitelja, ne razlikuje hrvatske iseljenike od drugih žitelja Mletaka i sukladan je svakom katoličkom vjerniku onodobnog europskoga zapada. Broj misa koje oporučitelj imenuje razlikuje se po količini i učestalosti održavanja, mjestu njihovoga služenja te je u uskoj svezi s religioznim potrebama i navikama, ali i sa gospodarskim mogućnostima oporučitelja. Mise se naručuju za spas pokojnikove duše, ali i u spomen na njegove pretke (roditelje) i preminule članove najužeg obiteljskog kruga (supruga/suprug, djeca, braća i sestre, najbliži rođaci). Služba Božja vrši se ovisno o oporučiteljevim odredbama - neposredno uoči i odmah poslije pokopa te u određene dane (godišnjica rođenja i smrti, imendan) tijekom idućih mjeseci ili godina. Kako bi izvršenje ovih oporučnih navoda bilo što određenije, unaprijed se imenuje mjesto služenja misa (crkva) i svećenik koji će (uz određenu novčanu naknadu) preuzeti izvršenje obveze³⁶. Obraćanje crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima kroz podjeljivanje legata uobičajen je čin kojim se iskazivala religioznost i pojedinac iskupljivao pred Bogom. Najobimniji dio legata namijenjenih vjerskim ustanovama i duhovnim osobama odnosi se na crkve i samostane. Iščitavanje i raščlamba takvih oporučnih navoda važan su izvor za proučavanje vjerskoga svakodnevlja, religioznosti i povezanosti hrvatskih iseljenika s mletač-

³⁵ Primjerice: Iohannes de Castel Nuovo: sepelire apud ecclesias et monasterium Madonna carmelitanorum de Venetiis (ASV, NT, b. 735, br. 229, oko 1485); Simon condam Martin da Zara: sepelire in S. Maria dei Carmini (NT, b. 656, br. 648, 1555).

³⁶ Damian condam Luca de Perasto: ippo ducato uno che facino messe per me (ASV, NT, b. 70, br. 72, 1557); Luca condam Radi de Spalato: item dimitto ducato uno presbitero Francisco Bellosi per celebrare messe de S. Gregorio (NT, b. 377, br. 136, 1475); Iohannes de Curzola: celebrare messas B. Verginis Marie et S. Gregorii per presbiterum Bernardinum de Canali presbiterum ecclesie S. Maria Formosa pro anima mea cui presbiteri dimitto totum tractum mee barche fulcite vendendere (NT, b. 959, br. 416, 1497).

kim crkvenim ustanovama, ali i dodatno svjedočanstvo o njihovim običajima, navikama, materijalnoj kulturi, gospodarskim mogućnostima i društvenom statusu. U oporukama hrvatskih brodara darivanje mletačkih crkava i samostana nije često zabilježeno i odnosi se poglavito na poznatije samostane smještene u predjelima njihovog stanovanja ili obavljanja profesionalne djelatnosti³⁷. Nasuprot tome, vrlo su česti oporučni legati upućeni mletačkim bratovštinama, čije se sjedište uglavnom nalazilo u župnoj crkvi doseljenikova mjesta obitavanja. Najčešće se obdaruju župske bratovštine posvećene Tijelu Kristovom i Presvetom Duhu te marijanska bratovština Gospe od Krunice (Ružarija)³⁸. U svezi povezanosti hrvatskih brodara s mletačkim bratovštinama zanimljiv je natpis u crkvi S. Sebastiano u predjelu Dorsoduro. Na natpisu iz 1503. godine koji se nalazi na nadgrobnoj ploči bratovštine brodarka iz župe S. Barnaba (čije se sjedište nalazilo u crkvi S. Sebastiano) zapisano je ime Kotoranina Jurja, tadašnjega predstojnika (gastalda) ove bratovštine³⁹.

Kada je riječ o obdarivanju mletačkih hospitala, poglavito se spominju i nadaruju oni najpoznatiji i najčešće prisutni u oporukama svih mletačkih žitelja (S. Antonio, Ospedale dei Incurabili, S. Maria della Pietà, SS. Giovanni e Paolo). Vrsta legata koji im se upućuju pretežito su manje novčane svote⁴⁰. U uskoj svezi s darivanjem mletačkih karitativnih ustanova jest i ostavljanje dijela imovine siromašnim žiteljima predjela i župe doseljenikova obitavanja. Namjena takvih legata najčešće se izriče uobičajenim formulama *pro pauperes Christi, per poveri della mia contrada, pro piis causis* i slično. Siromašnim, napuštenim i bolesnim "Kristovim siromasima" ostavlja se manja novčana svota, neki predmet iz pokretne imovine te ponekad, ukoliko oporučitelj nema bližih članova obitelji, cjelokupna imovina. Na posljetku, čest oporučan navod je dodjela legata siročadi (*orfani, poveri putti e putte*) i djevojkama iz siromašnih obitelji (*povere putte, povere donzelle*) za njihov miraz ili pristupninu u samostan⁴¹.

Duhovne osobe (crkveni dostojanstvenici, svećenici, klerici, redovnici) imale su iznimnu ulogu u svim vidovima vjerskoga života i religioznosti hrvatskih iseljenika. Veze s lokalnim klerom i redovništvom održavale su se kako tijekom svečanijih iskazivanja religi-

³⁷ Zuane fu Zorzi da Cataro: lasso ducati 5 al monasterio S. Croce (ASV, NT, b. 1208, br. 448, 1541); Simon condam Martin da Zara: lasso al monasterio dei Carmini ducato uno (NT, b. 656, br. 648, 1555).

³⁸ Primjerice: Simon condam Martin da Zara: lasso alla Scuola Corpus Christi della mia contrada et alla Scuola Spirito Sancto et alla Scuola S. Trinità et alla Scuola Madonna e Zotti soldi 30 per una (ASV, NT, b. 656, br. 648, 1555); Zuane fu Zorzi da Cataro: lasso ducati sei a Scuola Corpus Domini de S. Foscha per ornamento del altar (NT, b. 1208, br. 448, 1541); Blasius condam Piero da Iadra: volo quod satisfiat Scuole S. Corporis Christi ecclesie S. Fosche de tutto eo quod havere debeat (NT, b. 253, br. 7, 1517).

³⁹ Natpis glasi: IN TEMPO DE ZORZI DA CATARO / GASTALDO DEL TRAGHETO / DE SAN BARNABA / ET NICOLO DE ZORZI / ET MICHEL DE BERNARDO / E COMPAGNI L'ANNO / MDIII.

⁴⁰ Primjerice: Zorzi condam Damian Pastrovichio: lasso alli 4 hospedali ducato uno per cadauno (ASV, NT, b. 403, br. 409, 1625); Trifon de Zuane de Cataro: lasso tutti miei beni all'hospedal delli Incurabili e de S. Zuane Polo (NT, b. 647, br. 730, 1576); Zuane fu Zorzi e Cataro: lasso hospedal S. Zuane Polo ducati 5 e ducati 5 a Pietà e ducati 5 alli Incurabili (NT, b. 1208, br. 448, 1541); Thomaso de Vegia: lasso alla Pietà ducati 4 (NT, b. 655, br. 650, 1555).

⁴¹ Primjerice: Trifone de Zuane de Cataro: lasso a due donzelle orfane ducati 10 per una. Voglio che mia barcha sia venduta et tratto sia per amor di Dio (ASV, NT, b. 647, br. 730, 1576); Thomaso de Vegia: il residuo lasso a Margareta mia consorte et dopoi la sua morte voglio che il mio residuo sia per li comissarii venduto et il tratto sia dispensado in poveri Christo (NT, b. 655, br. 650, 1555).

oznosti (činovi krštenja, vjenčanja, pokopa, učešće u procesijama, nazočnost svečanim blagdanskim obredima i sl.), tako i u sklopu svakodnevnog vjerskog života (prisustvovanje uobičajenom bogoslužju). U oporukama svih mletačkih žitelja, te tako i iseljenika s hrvatske obale, duhovne osobe se spominju - poglavito ukoliko oporučitelj nema bližih članova obitelji - kao izvršitelji njegove posljednje volje, kao svjedoci (vrlo brojni primjeri) prilikom pisanja oporuke te kao obdarenici dijelom oporučiteljeve imovine (najčešće uz obvezu držanja misa zadušnica). Mjesta njihova djelovanja najčešće su samostani ili župne crkve smještene u predjelu iseljenikova stanovanja, a zanimljivo je da se spomen hrvatskih svećenika koji djeluju u Mlecima - vrlo čest u oporukama drugih naših iseljenika - spominje samo u jednom primjeru⁴².

Razmatranje duhovnoga života i odnosa hrvatskih brodara prema vjerskim ustanovama u Mlecima nije cjelovito bez osvrta na njihovu uključenost u tamošnju hrvatsku bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola dei Ss. Giorgio e Trifone, Scuola degli Schiavoni, Scuola Dalmata*). Osnovana 1451. godine kao središnje mjesto okupljanja doseljenika s mletačkih prekomorskih posjeda na istočnom Jadranu, bratovština je s vremenom prerasla u udugu otvorenu za cjelokupnu zajednicu iseljenih Hrvata. Spomen bratovštine i njezinog sjedišta u oporukama iseljenih brodara nije čest i uglavnom se odnosi na određivanje posljednjeg počivališta iseljenika te podjeljivanje legata prilikom oporučne razdiobe imovine. Tako Lucija, supruga zadarskoga brodarka Rade, oporučnom odredbom imenuje za mjesto svoje sahrane bratimsku grobnicu u crkvi S. Giovanni del Tempio (S. Zuanne dei Furlani), u kojoj se do sredine 16. stoljeća nalazilo sjedište bratovštine Sv. Jurja i Tripuna⁴³. Agata, supruga brodarka Antuna iz Senja, u svojoj oporuci, čiji je prijepis pohranjen u arhivu u današnjem sjedištu Bratovštine, dariva dva dukata hrvatskoj bratovštini u crkvi S. Giovanni del Tempio, a preostatak imovine (nakon podjele ostalih legata) ostavlja spomenutoj crkvi i Bratovštini uz uvjet da se ondje redovito održavaju mise zadušnice te dio sredstava utroši u "pobožne svrhe" za spas duše oporučiteljice⁴⁴.

Povezanost s domovinom

Većina hrvatskih brodara nalazila je u Mlecima trajno utočište, zasnivala obitelj i dom, zapošljavala se i time rješavala temeljne egzistencijalne probleme te s vremenom prekidala veze s rodnim krajem. Njihovi su potomci (poglavito oni rođeni u mješovitim brakovima) podizani i odgajani isključivo u mletačkoj sredini te su se vrlo brzo asimilirali (venetizirali) i gubili svijest o domovinskom podrijetlu svojih predaka. Ipak, sraz s novom sredinom i ljudima, drugačijim običajima i načinom života, nisu nužno značili prestanak domovinskih veza svih iseljenih Hrvata. Arhivska vrela svjedoče da je nemali broj Hrvata - često i onih koji su trajno napustili svoju domovinu - zadržavao konkretne veze s članovima obitelji, rodbinom, prijateljima i poznanicima u rodnom kraju. Oporuke nekoliko iseljenih hr-

⁴² Svećenik i mletački kanonik Dominik s Krka spominje se kao jedan od svjedoka prilikom pisanja oporuke brodarka Danijela Lukinog iz Kotora (ASV, NT, b. 927, br. 26, 1542).

⁴³ ASV, NT, b. 959, br. 446, 1505.

⁴⁴ Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone. Catastico: Testamenti, str. 9, 16.8.1495.

vatskih brodara svjedoče o njihovoj raznovrsnoj povezanosti sa članovima obitelji, rodbinom i prijateljima koji su ostali u rodnom kraju, a njihovi legati katkada su upućivani i crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u domovini. Najčešće izražen vid povezanosti s rodnim krajem je spomen tamošnjih vrsta posjeda i nekretnina u oporučiteljevom vlasništvu te njihovo darivanje najbližim članovima obitelji. Tako, primjerice, hvarski brodar Frane Matijin ističe svoje pravo na obiteljski posjed (bez pobližeg opisa vrste posjeda) na rodnome otoku (*in Liesina*) te ga u cijelosti ostavlja supruzi Katici Mihovillovoj iz Obrovca⁴⁵. Kuću u Dubrovniku (*domus*) i zemljišni posjed s prihodom od rente u okolici grada (*teraticum*) posjeduju brodar Ivan i njegova supruga Ivana, obje podrijetlom iz grada podno Srđa. U Ivaninoj oporuci iz 1433. godine kuća se namjenjuje njihovoj kćeri Magdaleni, dok se teren ostavlja na uporabu njihovom dubrovačkom prijatelju Marinu Damjanovom⁴⁶. Prisjećanje na članove obitelji u domovini zabilježeno je u oporuci kotorskoga brodara Danijela pok. Luke koji oporučnom odredbom iz 1542. godine dariva nećaku Ivanu, *che è in Schiavonia*, novčanu svotu od osam dukata⁴⁷. Pažnje je vrijedna i oporučna odredba brodara Damjana Schiavona koji ostavlja svojoj supruzi Justini 100 dukata ukoliko ostane udovicom (ukoliko se ponovo uda dobiva samo polovicu rečene svote), ali uz uvjet da se brine za njegovu nećakinju (čije ime ne navodi), koja je upravo *per venir di Schiavonia qui a Venezia*⁴⁸. Na posljetku, u samo se jednoj oporuci izrijeком spominju veze iseljenih brodara s vjerskim ustanovama u domovini. Riječ je o oporučnoj odredbi zadarskoga brodara Ivana pok. Jurja Maića (*Maichio*) koji svu svoju imovinu ostavlja supruzi Magdaleni uz uvjet da za spas njegove duše dade načiniti jedan ukras za oltar u čast Blažene Djevice Marije u zadarskoj crkvi Gospe od Varoši. Ivan ne raspolaže znatnijim imetkom te je njegov prilog ukrašavanju Gospinoga oltara skroman i iznosi svega četiri dukata⁴⁹.

Zaključak

Problematika iseljavanja, života i djelovanja hrvatskih brodara u Mlecima sastavni je dio hrvatskih prekojadranskih iseljavanja tijekom prošlih stoljeća. Brodari-prijevoznici uzduž mletačkih kanala i lagune činili su u omjeru s drugim hrvatskim pomorcima i obrtnicima brojčano snažnu i respektabilnu skupinu. Vrijeme njihovoga najučestalijeg iseljavanja i prisutnosti u gradu na lagunama sukladno je općim pokazateljima hrvatske zajednice u Mlecima (razdoblje od druge polovice 15. do sredine 16. stoljeća). Podrijetlom pretežito potječu iz krajeva i gradova u mletačkim stečevinama Dalmaciji i Albaniji (Boki), ali je zapažen i udio iseljenika iz drugih hrvatskih krajeva (sjeverna i središnja Hrvatska, Primorje, Bosna, Dubrovnik). Mjestom stanovanja uglavnom su vezani uz župe istočnoga gradskog predjela Castello - najučestalijeg područja okupljanja hrvatskih prekojadranskih iseljenika tijekom prošlosti. Profesionalnu djelatnost brodara-prijevoznika obavljaju na frekventnim mjestima uzduž Canala Grande (predjeli Cannaregio, Dorsoduro, S. Marco i S.

⁴⁵ ASV, NT, b. 440, br. 331, 1572.

⁴⁶ ASV, NT, b. 576, br. 296, 1433.

⁴⁷ ASV, NT, b. 927, br. 26, 1542.

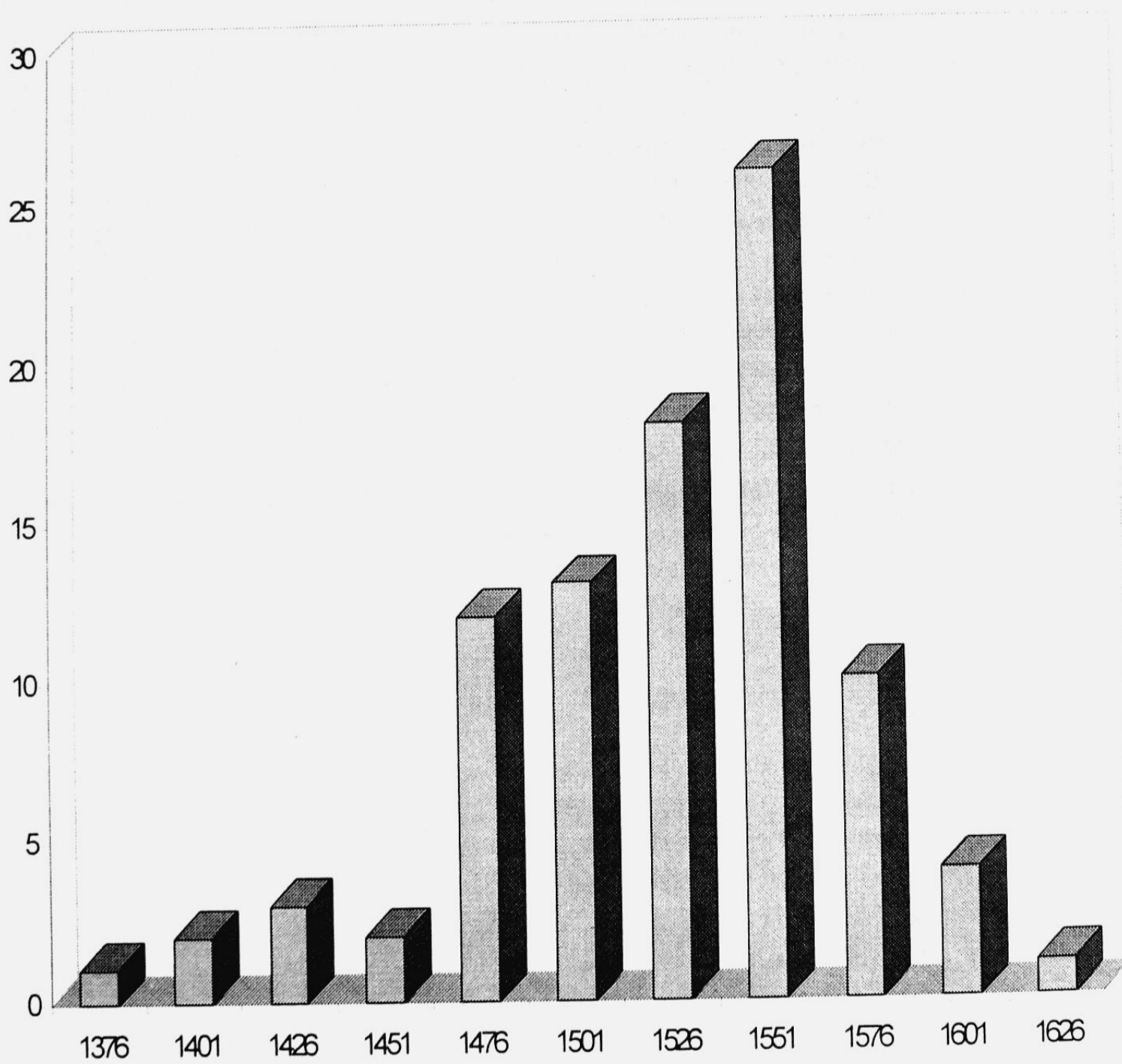
⁴⁸ ASV, NT, b. 418, br. 319, 1561.

⁴⁹ ASV, NT, b. 265, br. 271, 1564.

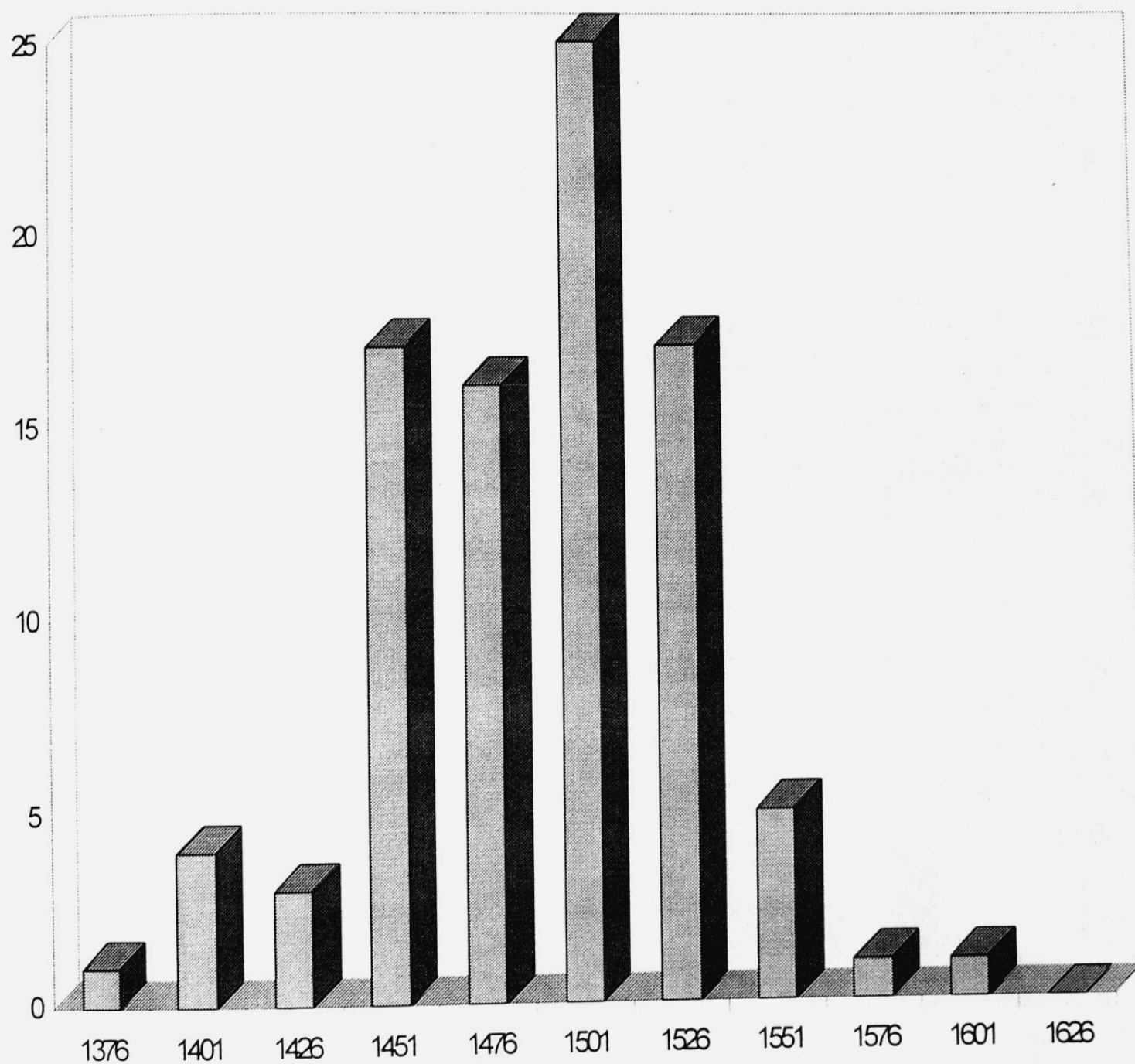
Polo), ali i u unutrašnjim prometnicama uzduž predjela Castello. Nisu isključivo vezani uz užu gradsku jezgru te se nerijetko spominju i kao žitelji otoka Giudecca, Murano i Chioggia. S obzirom na društveni status i imovne mogućnosti pretežit dio hrvatskih brodara možemo ubrojiti u srednje i sitnoimućan sloj gradskih pučana (izuzev nekolicine brodara koji u oporukama iskazuju svoje patricijsko ili plemićko podrijetlo). Svakodnevni život brodara u krugu obitelji, rodbine, prijatelja i poznanika nalikovao je svakodnevlju svih drugih mletačkih žitelja. Brodari s istočnojadranske obale pritom su - poput svih svojih sunarodnjaka - intenzivno povezani s pripadnicima hrvatske zajednice s kojima ostvaruju razne vidove prijateljskih i poslovnih veza. Vjerski život i povezanost s crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u Mlecima također ne odudara od općih pokazatelja karakterističnih za bilo kojeg onodobnog katoličkog žitelja grada na lagunama. Primjetna je, međutim, relativno slaba povezanost naših brodara sa središnjom ustanovom okupljanja prekojadranskih iseljenika - Bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna. Povezanost hrvatskih brodara s članovima obitelji, rodbinom, prijateljima i vjerskim ustanovama u domovini zabilježena je u nekoliko primjera prilikom razdiobe oporučiteljevih legata.

Hrvatski brodari činili su - zahvaljujući svojoj brojnosti, rasprostranjenosti u raznim mletačkim predjelima i župama te važnosti svoje djelatnosti - zapaženu skupinu našega iseljeničtva u Mlecima. Iako se neki pokazatelji njihovoga prisutstva i djelovanja u Mlecima razlikuju u odnosu na neke druge skupine i pripadnike hrvatskoga iseljeničtva, može se zaključiti da su brodari činili važnu sastavnicu u sklopu hrvatskih migracija na zapadnojadransku obalu tijekom prošlosti.

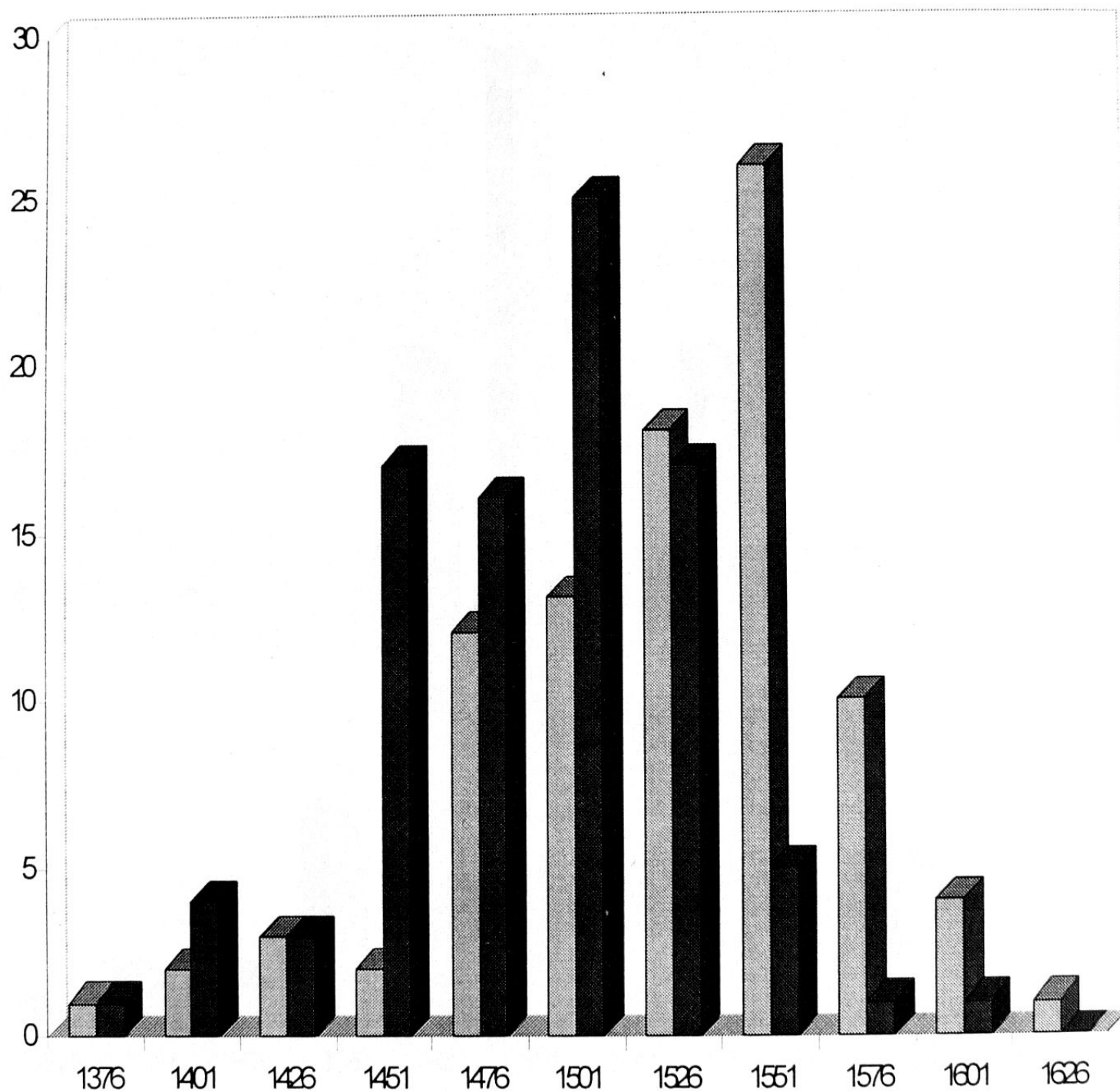
Prilog 1: Učestalost iseljavanja hrvatskih brodara u Mletke prema godinama nastanka oporuka

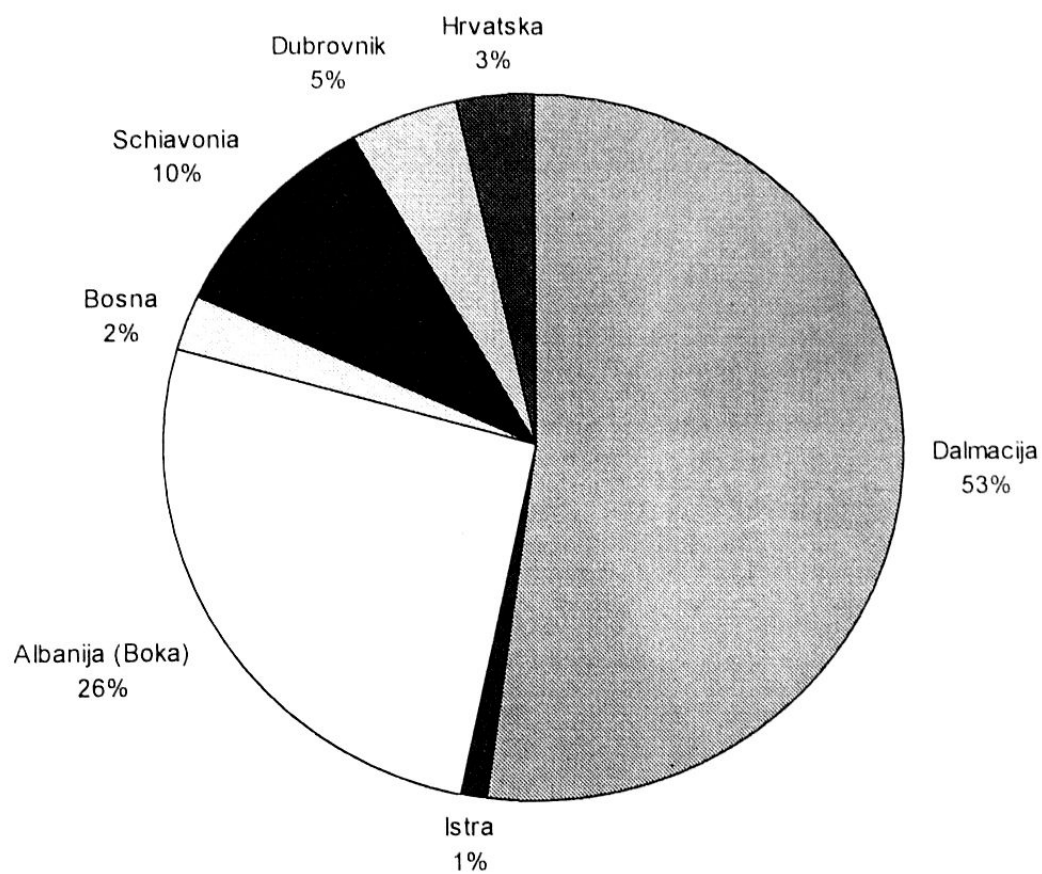
Prilog 2: Učestalost iseljavanja hrvatskih brodara u Mletke prema podacima iz oporuka

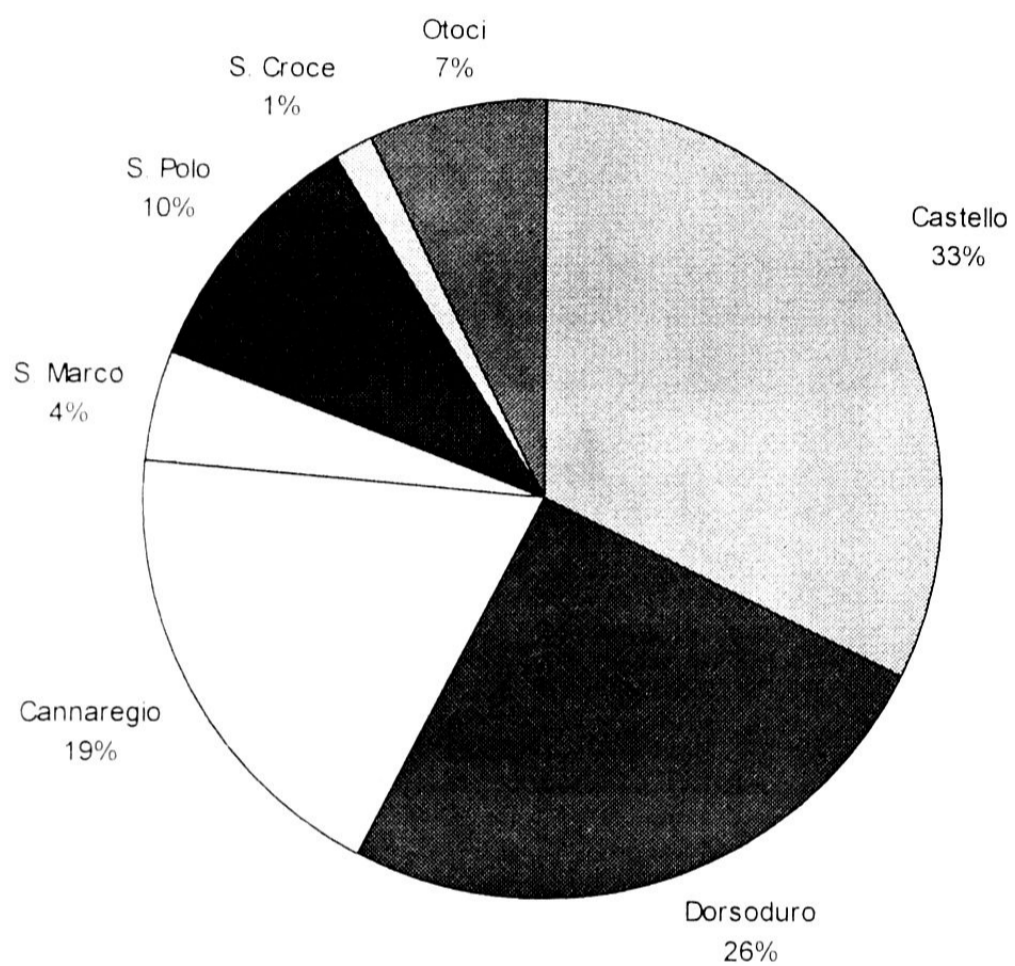
Prilog 3: Usporedni prikaz 1. i 2. grafikona

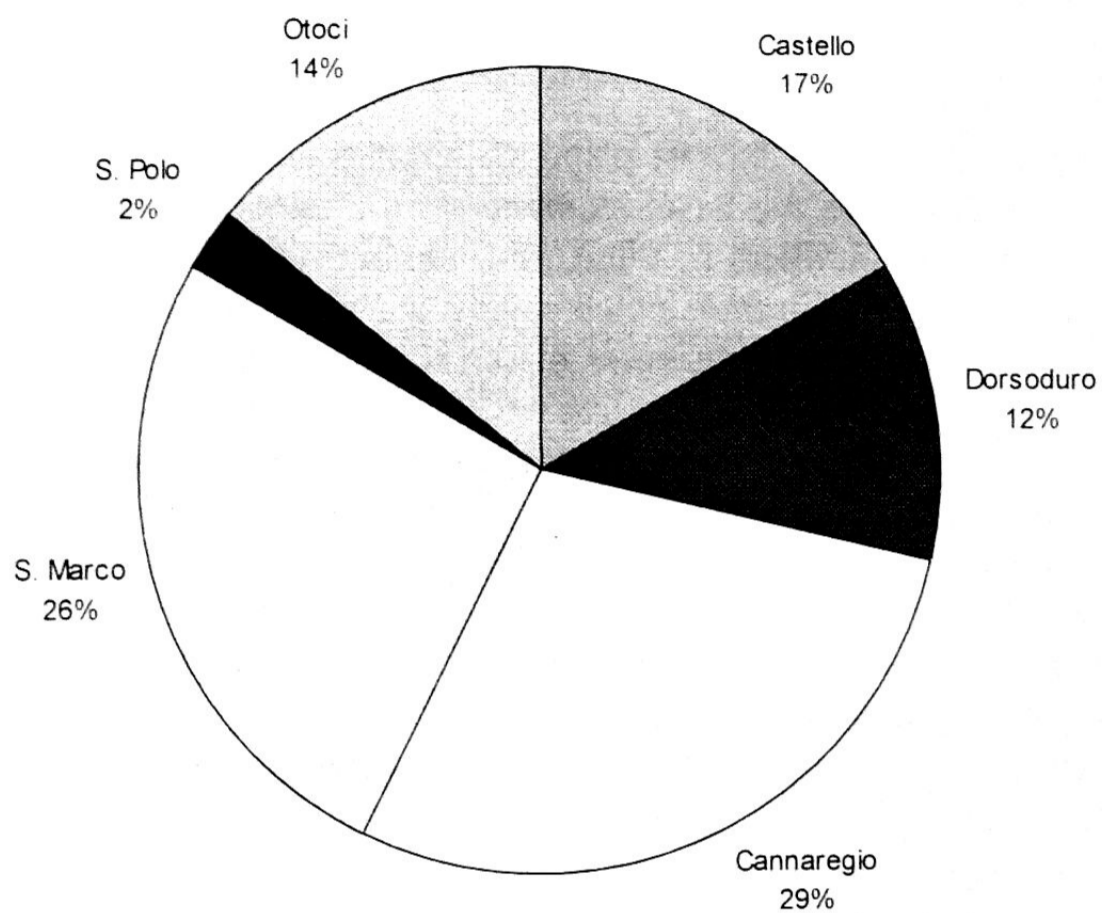
Prilog 4: Podrijetlo hrvatskih brodara prema onodobnim hrvatskim zemljama

Prilog 5: Mjesta stanovanja hrvatskih brodara u mletačkim predjelima

Prilog 6: Predjeli obavljanja prijevoznike djelatnosti hrvatskih brodara u Mlecima

Lovorka Čoralić: CROATIAN GONDOLIERS IN VENICE THROUGHOUT HISTORY

Summary

On the basis of primary data from the Venetian State archive (primarily notary testaments) the article describes the basic elements of the emigration, presence, the life and activity of the Venetian gondoliers in Venice throughout history. The introduction looks at the basic features of shipping in the Venice canals and along the isles in the lagoon, points out the occupations and the confraternities of the shippers-carriers and their tools of trade (gondolas and boats). An analysis of the last wills of the Croatian shippers shows how they were registered in original documents, the time and frequency of their coming to Venice according to different periods, their origins according to the Croatian regions and cities, their place of residence (according to the regions and parishes of Venice) and their everyday way of life (on the passageways of the Venetian canals). The author shows that they generally belonged to the middle and petit-bourgeoise class, had meagre possessions and restricted business connections. Their everyday life wholly resembled the life of the other Croatian immigrants while their ties to the other members of the Croatian community in Venice were also of significance. Their religious life and ties to church institutions and its officials were also essentially the same as that of any other Catholic citizen of the city on the lagoon. In conclusion the author shows the ties of the shippers to the Croatian confraternity of St George and Tripun and cites examples of their connection with the Croatian homeland.